

סימון לאקוטיר: מארוקו בלי הצרפתים

א. המלוכה

בחדש אוגוסט 1959 סיים מלך מארוקו, מוחמד ה', תקופה של נופש בשוייץ ובדרך שובו לארצו התעכב בפאריז — קצת משום שצריכים היו לנתחו שם, אך בעיקר משום שהיה עליו להיפגש עם הגנרל דה-גול. חשיבות מרובה נודעה לפגישה, כי הכל ידעו ששני ה"מלכים" יוצרכו לדון בבעיית אלז'יריה ובצעדים העשויים להביא לידי הפסקת המלחמה. אבל ב-4 באוגוסט נקרא המלך על-ידי בנו, הנסיך מולאי חסן, ועזב את פאריז באורח פתאומי. מהומות מדיניות פרצו במארוקו. לא היתה זו כלל פעם ראשונה שבה נתקל המלך בקשיים בארצו. זכורה לנו פרשת טאפילאט משנת 1957. וחוץ מזה היו העניינים בצפון... עד לחדש יוני 1959 לא היה מוחמד ה' מלך ממש על כל מארוקו. אך כשעברה הפמליה המלכותית ביוני בהרי ה"ריף", אז נסתבר שנקשר איזה קשר עמוק.

מן ה-7 באפריל 1956, כשהכירה ספרד בעצמאותה של מארוקו, חודש ימים אחרי צרפת. היתה "בעית הריף" מנסרת. המדובר היה באיחוד שני האזורים, הדרום הצרפתי לשעבר — והצפון. אך תמיד ניצבה "הבעיה" במונחים מופשטים: דובר על אחדות טריטוריאלית, איחוד המטבע, סלילת קווי-תחבורה ותנועה חפשית... אך מה היה על בני-האדם בתוך כל זה?

האמת היא שאיש לא הכיר כלל את אנשי הריף הללו אלא בזכות תהילתם כאנשי מלחמה נועזים ובזכות זכרו של עבד אל-כרים, הגולה שמצא לו מקלט בקאהיר. בגלל היעדר הכבישים לא היו הנסיעות קלות, ואנשי הריף, עניים מרודים שהעצמאות רוששתם עוד יותר, לא ראו את האיזור הדרומי בחלומם אלא בחינת גן-עדן שאין להם גישה אליו, שבו שופעים מימי הסכרים, שבו מנצנץ החשמל, שבו בתי-חולים ובתי-ספר מקבלים את כל אלפי הפילאחים, אחיהם. הם ראו בעצמאות את הנס שימציא מרפא לכל מצוקותיהם.

לא היו דברים מעולם. המינהל הנחשל בחבל הריף החמיר את קלקלות הנחשלות — כאן בוחרים היינו לומר: הקפאון — ואת אבטלת הפועלים החקלאיים, ששוב לא יכלו ללכת לעבוד באלז'יריה; ואוכלוסיה עניה מאד הגיעה עד פת-לחם ממש.

מה היה אפוא המלך הזה עושה בארמונו בראבאת הבירה? דמיונם של הבריית היה מוכן לכל הרפתקה. כמו כמה אנשים שהבטיחו עצמאות לאמיתה, עצמאות של רפובליקה ריפית, שאם לחם לא הציעה לבריית הרי לפחות זימנה להם חלום-גיבורים. נאה ההולם את המסורת של בני-אזריאגל הפראיים, זו ברית-השבטים העצומה המונה כ-300,000 נפש. בסוף 1958 פרץ המרד.

המלך לא מיהר להגיב על חומרתה של אותה תנועה בדלנית, אך בסופו של דבר

היתה תגובתו נמרצת. הוא הוכיח שהוא יודע להלום בכוח. הוא שיגר את בנו, מולאי חסן, אל הריפים.

תוך כדי נסיעה בהרים שהורגעו מספר לנו הנסיך על מסעה המלחמה שלו. „מי שעוסק עם המרוקאים חייב להראות את כוחו, לעורר כבוד תוך כדי כיבוד האחרים, ולהשליט סדר. אם יש משמעת, הבריות עובדים ושמחים בחלקם... יש לי אדון, אני משרתו בנאמנות עד-תום. הוא שיגר אותי לריף... הסתערתי... לעולם לא אמצא די מלים בפי לשבח את מסירותם של הכוחות המזוינים המלכותיים, את מהירות הביצוע שלהם ואת כושר-הפעולה שלהם...“

„הלמנו בחזקה. אבל אף כי הקשה המלך ידו עליהם, הריהו מתקבל בתשואות-הידד. עיניך הרואות“.

יפה הוא הלילה באלחוסיםאס, בעוד הנסיך מספר סיפורו, ועל שפת-הים זיקוקים של מלכות מצהילים את לבו של עם רב, הנחר מזה ימים על ימים מן ההרים שבסביבה. בכל מקום שמענו אותן תשואות. ועד לגיהנום של „טובוגאן“, מערבולת זו של הרים מבותרים ומתפוררים, צחיחים עד-לדפא, התנוססו דגלים אדומים על החורבות המבודדות, והאוכלוסים, שהתקהלו בצדי הכביש, היו מריעים לתמרות האבק שהיה המלך מעלה.

בעקנול, באגאדיר, במקומות שבהם ניטשו קרבות, שרות ורוקדות נשים בשמלות-חג. אך אחדות תבואנה לבקש חנינה לאסירים הפלואים עדיין בבתי-הסוהר.

בכל תחנה ותחנה אנו למדים כי למראית-עין כמעט אין הפופולריות של הנסיך נופלת מזו של אביו. הבריות עטים על מכוניתו, הגברים מנשקים את ידו. „היה אריה, ואכלני“. מולאי חסן אוהב להזכיר את הפתגם הערבי הזה, שהוא אינו מכחישו. הטנקים שלו קיעקעו את הכפרים המתמרדים שלא הניפו את הדגל השריפי.

55 מחיילי הכוחות המזוינים המלכותיים נפלו חלל. אך כמה מן הריפיים?

אבל באלחוסיםאס באו עשרים ראשי-שבטים לבקש מחילה, נפלו אפיים ארצה לרגלי המלך ונישקו את מנעליו. בפנים מתוחים כפני איש סובל, הקימם על רגליהם ומחל להם.

השנים, האב והבן, מולכים כיום על מארוקו. המלך, דיפלומט ממוחה, איש היודע את נפש עמו, מפתל דרכו בערמה בין ידידיו החדשים לאויביו הישנים, אנשי המפלגות, הנאמנים והפורשים, קציני הצבא המלכותי ולוחמי „צבא השיחרור“, בורגנים שמרנים ואותם כוחות צעירים של האסתקלאל או האו.מ.ט. (איחוד העובדים המארוקאים), הפ.ל.ג. („חזית השיחרור“ האלזיראית) והמאוריטנים, הצרפתים והאמריקאים, ראשי-הממשלה מלשעבר ולעתיד-לבוא.

המלך הוא גם מסורתה הישנה של מארוקו, „באבוש“ וג'לאבה, ואותה „ששיה“ אפורה ומזורה שחובש גם עלאל אל-פ'אסי על-פי דוגמתו. המלך הוא ה„משוארי“, כיכר-האורחות הנרחבה שבה חנו אלפי אנשים נשים וטף בבואם לקדם את פניו כאשר שב מגלותו. המלך הוא הארמון שעליו חולם עם רעב.

לאורחיו מחויף-לארץ הוא מאיר פנים, מחייך; הוא ממעט בדיבור עמהם, ותורגמן

הוא המתרגם ללשון האורח. אם צרפתי האיש, הרי המלך מבין את לשונו אך משיב לו ערבית. הוא דייקן, כחוק נימוסם של מלכים. הנסיך מולאי חסן הוא בן 30. צעיר, מלא רעיונות ותכניות, חוזה גדולות לארצו. דומה כי בגר הרבה בשנה האחרונה, והמערכה בריף הקנתה לו בעיני הצעירים הילת־זוהר שפמותה לא היתה לו מעולם. נוכח מחלוקת המפלגות, חילופי העלבונות בעתונות, החלל הריק במינהל, היעדר המדיניות במובן הרחב של המלה, רבים כיום הצעירים מן הזרמים שונים ביותר הסבורים כי האיש החזק הוא הנסיך. לאמיתו של דבר אין איש יודע כלל מה היה עושה אילו היה השלטון בידו, אך מקווים שהיה עושה דברים אחרים... ועוד: הצלחתן של מהפכות צבאיות בעולם של קולונלים ונגרלים מעוררת בהם הזיות. שפן מולאי חסן מחזיק בצבא ביד חזקה. צבא ממושמע, מאומן היטב, מנוהל היטב, שבכוח האדם שלו מתגלמת עילית בארץ הזאת.

נוכח הנחשלות הנוראה בבני־אדם, שמאות־שנים צריכות לעבור עד שתימצא לה תקנה, החליט מולאי חסן לגייס את האומה ולהעמיד את הצבא לשירותה של הארץ. שירות צבאי חלקי יונהג בקרוב. נמצא תקציב לחיול 10,000 איש בשנה. בנקודה זו הנסיך מתמלא חיים. „תראו, הכל ישתנה. 10,000 איש שילמדו קרוא וכתוב, שיקנו להם מקצוע... אני אבחר את הטובים ביותר ואתן את הפיקוד למוכשרים ביותר שייבחרו מתוך הפשוטים ביותר. עבר זמנם של הקאבינארים.“ * אשר למשכילים, הללו ילמדו בשיעורי־ערב. „לא יהיו עוד בורים.“ אחר־כך הוא מדבר בהתלהבות ובהתרגשות על הצבא, על הקצינים, על החיילים, משמעתם, נאמנותם.

„כך יקומו אנשי המחר. אותם אין את מכירה, איש אינו מפירם. אך שימי לב! הצבא צריך להיות מסגרת בלבד, הוא אינו צריך למשול.“

„ואולם הרי הוא האחראי למינהל בריף?“

„מפני שזהו תפקיד. אנשי הצבא המלכותי צריכים רק למלא את החסר במינהל. ראינו כבר במה הדבר יכול להסתיים.“

הנסיך סבור שהוא האיש החזק של מארוקו, יחד עם דריס מחמדי, מיניסטר־הפנים, שאיננו ממנה שום „קאיד“ בפפרים בלי לשאול בעצתו. „הבעיה מס. 1 כיום במארוקו היא בעיה של מרות. למערכה בריף קראתי ל־25 רופאים. איש מהם לא בא. קראו להם בשמם טלפוניתי. איש מהם לא הופיע. אז צייתי להביא כל אחד מהם כשהוא מלווה שני ז'נדרמים... כעבור ארבעים־ושמונה שעות היתה בינינו הבנה גמורה.“

הנסיך, המתחיל למלא תפקיד חשוב בהנהלתם של ענייני־הפנים, תופס מקום נכבד יותר ויותר גם בניהולם של ענייני־החוץ. השליחויות שהוא מקבל עליו בחוץ־לארץ, מסעיו לקאהיר, דמשק וביירות, ועל הכל — שיחותיו עם הגנרל דה־גול,

* כך קוראים בראבאת — וביחוד בעריהשדה — למשכילים הצעירים הממלאים את לשכות המיניסטרוניגים.

כל אלה הפכוהו למעשה למיניסטר-החוץ של ארצו. האיש הנושא בתואר זה, שהוא גם ראש-הממשלה, אינו מקבל זאת בקורת-רוח שלמה, ומזה חדשים הוא מרבה להופיע בחוץ-לארץ — ממונטריי עד קאהיר ומפאריז עד מונרוביה — כדי להפגין את קיומו.

אכן, השלטון בעיקרו נתון בידי המשפחה המלכותית, המלך ויורש-העצר, כל זמן שהם מחזיקים בו יחדיו. מספרים שיום אחד העלה מנהיג מדיני שמאלי לפני המלך את האפשרות של הקמת רפובליקה מארוקאית.

„או אז אהיה אני נשיאה“, השיב המלך.

מולאי חסן היה נכת.

ב. האסתקלאל המפולג

מזה שנתיים חל שינוי מעמיק בצביונה המדיני של מארוקו. תסיסה, פרישות, פילוגים, בריתות, מפלגה חדשה, העלילה מסתבכת, הפעולה מואצת והשחקנים מתחלפים. שלושה אנשים הם כיום ה„כוכבים“ בסרט-אפיזודות זה: עלאל אל-פאסי, ראש מפלגת האסתקלאל המסורתית; יוסופי, האיש המסתורי של פלג האסתקלאל הפורש; ואהרדאן, מיסד „התנועה העממית“.

עלאל אל-פאסי עודו האיש המפורסם ביותר במארוקו, אחרי המלך. כלום לא בו נתגלמה הלאומיות מאז 1934? לאחר שנאסרה מפלגתו ב-1937, אסרוהו, גירשוהו לגאבון, ואחר תר לו מקלט בקאהיר. עדיין הוא בבחינת סמל; מזהים את שמו עם זה של האסתקלאל, ה„עצמאות“. הוא ה„זעים“, המנהיג. גם כשחולקים עליו מכבדים אותו, גם כשמלעיגים עליו.

למען האמת אין עלאל אל-פאסי אחד אלא אחדים. מן העולם הערבי למדנו שאין אמת אחת אלא יש אמיתות אחדות המשמשות בעת-ובעונה-אחת. „סי עלאל“ הוא הוכחה חיה לכך. שכן היכן אפשר למצוא את האיש? בטרביפון העממי הזה שדבריו כמדקרות-חרב והוא מסעיר את ההמונים, במארח הזה החביב, בפלמוסן הזה הנמרץ, במוסלמי הזה המחמיר, באיש-השיחה הזה שכולו קשב ותשומת-לב?

הוא מדהים, הוא מדאיג את מי שרואה אותו בפעם הראשונה. פנים חיורים עטורי זקנקן בהיר, עיניים תכולות, ידיים ענוגות של איש-ספר, חיוך אירוני כלשהו. הערבית של נאומיו היא הצחה ביותר, הלירית ביותר שיכולה אזנו של מארוקאי לקלטה. אך אנחנו לרועיהמזול לא נודמן לנו לשמוע אלא את הצרפתית אשר למד בגלותו, בגאבון. „משום כך אני מדבר צרפתית-של-כושים“, הוא אומר בחיוך.

אך מי מכיר אותו, ומי הוא?

הוא מורכב ורב-צדדים. רב-גילויים תמיד, כן בגלגוליו ועקיב בדרכו, ובנוי שני יסודות הנשארים מבודלים: האיש והדיבור. האיש, הבוחר להיות הומאניסט, תרבותי ביותר, בעל-נימוסים, קשוב ומכניס-אורחים, הריהו בעת-ובעונה-אחת דמשק ובגדאד ופס, כל המעוזן והמשכיל שבציביליזציה הערבית. זהו האיש הפרטי

המקבל את פנינו בקאהיר, בין אשתו וילדיו, וכיום בראבאת, כשסביבו אנשי מטהו הצעירים. „רואים אתם היטב“, אומר לנו אחד מהם, „שסיעלאל איננו קנאי, כמו סבורים בצרפת“.

„כן, אבל 44 מיליוני הצרפתים אינם זוכים לסעוד עמו הערב אל שולחנו. אין הם מכירים אותו אלא מתוך העתונות שלכם, שהיא ודאי אינה חופפת את דמותו של האיש המוכר לנו“.

הענין הוא בכך שבו חי הדיבור. זה הדיבור הערבי העשיר מדי, הלירי מדי, המוטעם, המתלהם, שזר לו הניתוח היבש והמדעי והוא נתפס לשבח נמלץ או לנאצה מופלגת. בקול הזה מתבטא ה„זעים“, בין שהוא פונה אל המון האסיפות ובין שהוא פונה אל קוראיו ב„אל-עלאם“, „אל-אסתקלאל“ או „צחארה אל-מע'רב“. חמתם של דברי ההסתה האנטי-צרפתיים שלו אינה משתקפת כלל בשיחתנו. שבה הוא מגלה עמדה נבונה ומתונה, מציאותית, רציונאלית. הוא מעיד על עצמו שידיד הוא לצרפת, אך מדי יום ביומו ימטיר האשמות נוראות על צרפת ועל הצרפתים. הוא מסביר ומתרץ: יש להבדיל בין דוקטרינה לטקטיקה. אך גם כאן לא הכל ברור. שכן הדוקטרינה נשארת מעורפלת, פרט לתשוקתו הסתומה והמהוגנת של אדם להיות שורר בביתו. אך לעתים קרובות מדי שאיפה זו מעורבת בחלומות מעורפלים, בהנחות שעבר זמנו, בסוציאליזם תמים ובהשקפות כלכליות הרחוקות ביותר מן המציאות.

מאז הקרע במפלגה, בינואר 1959, נזהגים להגדיר את מפלגתו כימנית, בורגנית, ריאקציונית, והוא חולק על כך בתוקף. בקאהיר היה מעורב עם חוגי השמאל. שם היה מיוחד עם מוכר-ספרים אחד, שבתוך הספרים המגיעים ממוסקבה היה מארח בחנותו את כל האינטליגנציה הקאהירית. מוכר-הספרים המסכן נמצא כיום בבית-הסוהר, אבל הפגישות היומימיות אתו, משך שנים אחדות, פתחו אפקים חדשים לפני הבורגני הגדול הזה מן העיר פס. ובאותה חנות-ספרים הצהיר לפנינו יום אחד: „אני מעונין לשמור על מגע עם ההמונים. אם אנו המשכילים, לא נקבל עלינו סיכונים ואחריות, לא תהיה לנו סמכות והשכבות הרחבות תחוללנה מין מהפכה בלי ראש. לא יהיה לנו קיום אם לא נתקרב אל ההמונים“.

כלום יש לראות בכך, חמש שנים לפני הפילוג, את חזותו של העתיד להתרחש בינואר 1959? לא דווקא. כי בעצם אין זה קרע בין ימין ושמאל. מלבד זאת הרי, כטכססן ממולה, משליך סיעלאל את יהבו על הצעירים. כנגד יריבו בן-ברקא הקיף עצמו מאז חודש ינואר בחמשה או ששה „גוזלים“ מוכשרים, וכאן אפשר רק להצטער על כך שבארץ החסרה טכנאים אין אגרונומים ומהנדסים משמשים אלא עסקני-מפלגה. חלק מן הנוער והסטודנטים שומרים לו אמונים.

דרישותיו באשר למאוריטניה, סהרה, פינזי החיילות הצרפתיים ויציאת מארוקו מגוש-הפראנק מעידות יותר על איריאליזם מאשר על שנאה לצרפת. אפילו מן המתנחלים הצרפתים במקנס הוא דורש: „הישארו במארוקו, אין אנו יכולים למצוא לכם חילוף“. אך הוא גם הרבה להילחם לרפורמה אגררית, ולהחזרת קרקעות

שיתופיות מסוימות לשבטים, קרקעות שנקנו בזמנו במחיר נמוך, שלא לומר שנשדדו...

בקאהיר שלח את ילדיו ללמוד לימודים צרפתיים ובתו הבכירה סיימה לא מכבר את הליציאום של המשלחת-התרבותית-הצרפתית בראבא. וכלום לא ניאות להשתתף, יחד עם ישראלים, בקונגרס-פִּירְנָצָה, שמכוון היה לנסות ולמצוא דרכים לשלום צודק בין ישראל למדינות הערביות?

עלי יאטה, ראש המפלגה הקומוניסטית המארוקאית, כך דעתו עליו: „עלאל אל-פאסי? זהו לאומני שמבחינה אובייקטיבית הוא מהפכן”. האמת מצויה, בלי ספק, בין דעתו של המארקסיסט לבין דעתם של המתנחלים הצרפתיים. מהי?

י ו ס ו פ י

פניו של יוסופי, כהים ולוהטים, שבתוכם יוקדות עיניים שחורות ועצמות, מזכירים לנו את הציורים על קברות נוא-אמון או, מוטב לומר, אותן תמונות-דיוקן שבתוך הגלוסקמאות בנוה-המדבר של פִּאִיוֹם. ואולם הדובר אליכם הוא פאריזאי, מישיר, עצבני, שלם, רציונאלי, מערבי.

בפאריז משתייך היה לחבורת אנשי האסתקלאל שפללה את בור-עביד, שנעשה שר-הכלכלה-ההכספים, ואת בן-ג'לון, כיום שגריר בפאריז. אז היה לומד משפטים. בשובו לטנז'יר, עיר מולדתו, אירגן את תנועת-המרי של 1953 בצפון — טנז'יר, טטואן — ובמדריד. מן השנים 55—1954 בא במגע עם הפ.ל.ג. ועד היום הוא האסתקלאלי המקורב ביותר לאלזיראים.

קשה היה להכירו בתוך הקהל הגדול בקונגרס האסתקלאל של 1956, כאשר דרש רפורמה מעמיקה ושלמה במפלגה, שלדעתו היתה מתאבנת והולכת. מתברגנת, תלושה מן הנוער ומן ההמונים. הוא פיתח את טענותיו אלו בתוך „הקבוצה הטנז'ירית”, שבה היה פעיל יחד עם בן-ג'לון. כעבור חדשים אחדים הצהיר לפנינו אחד מצעירי האסתקלאל: „יוסופי הוא האיש החשוב במארוקו, הוא האיש העולה. הוא האיש המיצג כוח שעדיין לא הופעל מבחינה מדינית, שהוא בלי ספק הכוח החשוב ביותר: תנועת-המרי”.

כעבור שנתיים, לאחר אותו חודש ינואר שבו חל הקרע במפלגת האסתקלאל, נעשה יוסופי אחד מאנשי-המפתח של המגמה החדשה, זו של „הצעירים”. בן-ברקא, האיש מס. 1 של האסתקלאל השמאלי הזה, מעריכו מאד והוא הטיל עליו לערוך את עתון המפלגה, „אל-תחירי”. שם הוא מפתח, בנעימה תוקפנית האפיינית לכל העתונות המארוקאית, את תורות הלאומנות הקיצונית, ומבחינת הדוקטרינה אין לראות שום הבדל בינו לבין הימניים ביותר באנשי עלאל. אבל הוא מיצג את המגמה השלטת, זו של עבדאללה אברהים ובור-עביד, ועודו המקורב ביותר לאו.מ.ט. ולאלזיראים.

אדם זה, נבון, מזהיר, מרדן, הוא לבדו היודע מה רצונו, מה יכלתו. את כוחות מפלגתו הוא רואה בעמלים ובצעירים. הוא סומך הרבה על המורים החדשים,

העשויים למלא במארוקו תפקיד כעין זה שמילאו המורים בצרפת משך 50 שנה. הוא מוסיף ואומר: „אין אנו סבורים כי הממשלה הנוכחית היא ביטויה של תנועתנו. אבל מעלתו של עבדאללה אברהים היא שהוא נהנה מאמונו של הארמון ומאמונם של ההמונים כאחד. אבל אנתנו חסרי-סבלנות ומצטערים אנו על אטיותה של הממשלה בטיהור המנגנון.

„הקרע של ה-25 בינואר היה בריא וחיובי. בזמנו היתה החלוקה בין המפלגות חלוקה אנכית. עתה החלוקה היא אפקית. כל השכבות הרחבות מתלכדות סביב מכנה־משותף אחד: המאבק נגד רודנים, נגד „זעימים“, כיום, לדעתי, רצוי שתקומנה שתי מפלגות גדולות. אך מצד הדחיפות הרי אלזיריה היא הבעיה מס. 1.“
קשה עדיין להעריך אל־נכון את כוחו של האסתקלאל החדש ואת כוחו של יוסופי בתוך מפלגתו. אבל כוחו של הראשון גדול הוא, והאיש יידע לנצלו.

ג. חזרה לאגדת הברברים?

מולנו איש גוף ויבש, שחום־פנים, מפטו בוער תחת מצח רחב, פיו כמו נוצר לפיקוד או לנאצה. אוקטובר 1957... מחג'זבי אהרדאן, שאז היה מושל גליל ראבאת, לשעבר קפיטן בצבא הצרפתי, לשעבר עוזרו של ד"ר ח'טיב, ראש אחת היחידות החזקות ביותר של „צבא השיחרור“, קיבץ את העתונאים כדי להביע לפניהם את התמרמרותו כאזרח נגד החלטת הממשלה לאסור על „התנועה העממית“, שהוקמה ב־28 בספטמבר 1957, שהכל יודעים שהוא אביה־מולידה.

אישיות מרתקת, בלתי־שכיחה. כשהוא מתישב, תוך כדי שיחה, הריהו נוטל עפרון ומצייר מיני ציורים מופשטים, פרועים, לוחטים, עיטורים לשיריו של סן־ג'ון פירס. או שהוא מעלה על הנייר בחטוף בית־שיר סאטירי, הזרוע משחקי־מלים. לצדו אשתו מרים, צרפתייה ססבר־פניה מפיק רוח וכובד־ראש. אהרדאן, מוצק־סנטר וקמוט־מצח, מדבר צרפתית במשפטים קטועים, בסגנון ציורי שדומה שהוא מתורגם מערבית, או אולי מברברית, שהיא לשון־אמו.

„עם מפלגת האסתקלאל שיתפתי פעולה כשהיה הדבר מסוכן. כתבתי מאמרים בעתונם בימי שלטון־החסות, כדי להראות שאין הבדל בינינו לבין הערבים ושכולנו לאומיים באותה מידה. אך לפני שנתיים החלו אנשי הארץ לדבר על לבי שאקים מפלגה שתיצגם. אז הלכתי להיפגש עם מיניסטרים אסתקלאליים מידידי והצעתי להם לכונן את האחדות הלאומית. כמה מהם עודדוני ליסד תנועה כפרית אשר תשתף פעולה עם הממשלה. כשנוסדה התנועה העממית בחדש שעבר, הקימו זעקות־שבר. והם אוסרים על מפלגתנו... חכם אחד מן העיר סוס אמר שהשגנו את העצמאות אבל איבדנו את החופש. ואני כשנעשה עוול הריני צועק... יגרשו אותי, אם רצונם בכך...“

למחרת היום, ה־29 באוקטובר, בשעה 7, באפרורית של השכמת הבוקר, נועדים כמעט כל המיניסטרים בחצר הארמון המלכותי, מחכים למוחמד ה', שאותו עליהם

ללוות לאזור פס שבו יוחל ב"מיבצע עבודה". ובתוכם, במחלצות מושל, אהרדאן, הצריך לצאת לפני הפמליה המלכותית עד גבולות מחוזו. לכאורה, הכל כתיקונו. המלך מופיע, לבוש כאדון בעל-אחווה, צעיר מאד, רגוע מאד. הכל מנשקים את ידו. אבל דריס מחמדי, שר-הפנים, מצטודד עם המלך. כעבור דקה אחת הוא קרב אל אהרדאן ולוחש לו: "אתה מודח מתפקידך. אין אתה נלווה אל הוד-מלכותו". כך החלו ייסוריו המדיניים של הלוחם-המשורר הזה, החייל הזה המלא הומור ודמיון, המושל הזה השונא את הממשל, מנהיג-המפלגה הזה שגמר אומר ללכת עד הסוף. אכן, דבר זה הביאו לבית-הסוהר. ומזוה, הוא נשאר ידידו ואיש-אמונו של המלך. ואם גם היה לו בעקיפים חלק-מה במאורעות ה"ריף", הארמון לא נפרע ממנו.

עברו שנתיים ואנו נלווים אל אהרדאן לסיור בלב-הארץ. לבוש לסיורגים בגדים אירופיים וג'לאבה, פונה הוא אל הכל באותה לשון ישרה, חייה, בוטה. אל הפרברים הוא מדבר ברברית. הוא מדבר אליהם על המלך ועל העצמאות ועל האחדות. הוא אומר להם מה זכויותיהם כלפי העירוניים, כלפי נציגי המימשל. אך הוא אומר להם גם מה חובותיהם. "אינכם עובדים די. יש לעמול בפרך ולא לחכות לנס מן השמיים..." ואחר-כך הוא מציג שאלות ומתחיל דו-השית. מדברים על הצאן ועל הבצורת, על המס הכבד, על חוסר הכבישים ועל מצבן הגרוע של הדרכים. "בחור את המשרד שלכם ואחר-כך צאו לעבודה. אל תסמכו תמיד על ראבאת. בכספי מסיכם, שאתם עצמכם תשתמשו בהם, תוכלו ליוזם עבודות ציבוריות בכפר".

ומזה כמה ימים עברו אנשים ונשים בהרים כדי לשמוע את אהרדאן. אין ספק שמחוץ לערים הגדולות הוא המנהיג הפופולרי והאהוב ביותר בארץ. דריס מחמדי עודו שר-הפנים. כלום בשמו אוסר עליו מושלו של אחד מגלילות הדרום לשאת את דברו ומוסר לו, "שהוא יועצו שלא יציג כף-רגלו בעיר?" אף שתת-מקלע מוסתר במכוניתו, אהרדאן חוזר כלעומת שבא. מיד הוא בא אל הארמון ומדבר אל המלך. מגילת-החירויות המלכותית כלום תיעשה פלסטר, עתה שמפלטת מופרת כחוק?

עדיין אהרדאן מעורר חששות. ביקשוהו שלא יתלווה אל המסע המלכותי בריף. ותנועת האסתקאלא מקפידה לאסור על כרזות, "התנועה העממית" (המושלים בזהירותם אסרו אז על כל כתובת מדינית שהיא).

אם נתן דעתנו על כך שמארוקו הכפרית מכילה 75% מן האוכלוסייה וכי 80% מן הכפריים הם ברברים, הנקל יהיה לנו להבין את חששותיהן של יתר המפלגות נוכח עליית כוחם של חסידי. עתה כבר מתחשבים בו. אחד מאויביו המושבעים הצהיר לפנינו: "אהרדאן? זהו גורם". ואחר אומר: "זהו כוח שצריך להביאו בחשבון". או: "אי-אפשר יהיה לעשות שום דבר מעמיק בלי הכפריים". ואפילו בארמון אומרים: "הרי זה יסוד לתקוה". מדברים כבר על ברית, אבל אהרדאן רוצה להישאר לבדו עם איכריו.

"יש לחזור ולמצוא את הסוציאליזם הפרימיטיבי של לב-הארץ, שיוכל לשמש

נקודת-מוצא לבנין סוציאליזם מדעי". בעית הרפורמה הקרקעית היא בעיה מפוצצת: "יש להתקדם צעד-צעד, להחזיר לשבטים את הקרקעות השיתופיות. להקים קואופרטיבים, ואחר-כך לחזור ולקנות את הנכסים הפרטיים, לחזור ולהפוך את הקרקע לקנין שיתופי". וקודם-כל, לא לץ את המארוקאים לעבד את האדמה. חייב האיכר להגדיל את הייצור.

מעט-מעט מתבהרת תורתו של חייל-פועל זה. עם חברו, ד"ר ח'טיב, וכמה משכילים צעירים — רובם ברברים שלא נתרופפו שרשיהם בפפר — בכוח-הדמיון של משורר ובעקשנות של איכר, אהרדאן לומד וחוקר. אחד מעמיתיו מצהיר לפנינו: „מארוקו זקוקה לרוח-פרצים, יש לטהר אותה מתסביך הלאומנות, המכתיב לממשלה האסתקלאלית את מדיניותה המינהלית והכלכלית והמרושש את הארץ. וכן יש להחזיר את ההתלהבות לנוער ולהמונים. המון-העם ספקן ונבוך, שוב אינו מאמין בשום דבר. יש ליצור מיסטיקה של מעש".

דומה כי התנועה העממית היא בקורעליה. עם זאת ידעה אכזבה לא מכבר ממשלתו של עבדאללה אברהים, שאך תמול היתה אסתקלאלית, היא שציותה זה-מקרוב להחזיר לשבטים חלק מן האדמות השיתופיות ולבדוק מחדש את חווי-החכירה לזמן ארוך, פעולה שהיא עצמה מעין רפורמה קרקעית חלקית. ואם לצרפתים זכור צעד זה בעיקר כפגיעה בחקלאים האירופים, שבמקרה הטוב ביותר נאלצו להמיר חכירה-לזמן-ארוך בתנאים נוחים ביותר — בממוצע 100 עד 200 פראנק להקטר, ולעתים אפילו 10 פראנק — בחכירה לזמן קצר ובתנאים תקינים. ואולם בעיני המארוקאים הרי זו בראש-וראשונה פעולה שמצד ממשלתו של אברהים היא מכוונת להשמיט את הקרקע מתחת רגליהם של מארגני „התנועה העממית", גם אם יוכלו הללו להשיב ולומר כי פעולתם או נאומיהם לטובת האיכרים הם שעוררו את יריביהם להחיש רפורמה שכל יושבי הכפרים היו מצפים לה...

ד. נצחון מר

המארוקאי חולה. תקפתו מין בחילה סארטרית. הוא מתעב את עצמו. ודאי, מדברים אנו על מיעוט קטן — שהוא לבדו החשוב — זו הבורגנות הלאומנית שתבעה את עצמאותה של מארוקו. היתר, ההמון, עדיין אינו נחשב כלל. בור הוא ונבער-מדעת ב-80%, אין הוא מעמיד שאלות מורכבות כליכך; הוא אינו מבקש אלא להתקיים.

אבל חניכי פאריז, שעד ינואר שעבר השתייכו למפלגת האסתקלאל, שנים או שלושה דורות אלה של אנשים נבונים ונחשוי-החלטה — ואם גם קומץ בלבד — כיום דומה שהמאבק התיש את כוחם. משל כאילו, כיון שהושגה התוצאה, ניטל מהם טעם קיומם.

כלום גזלו מהם את נצחונם? כלום באמת האמינו שהעצמאות היא מטרה בפני עצמה? בסוף 1955 הקיפה הארץ כולה את השולטן שחזר מגלותו בהתלהבות

הגובלת עם שגֵעוֹן. חדשים על חדשים לא ידעה אלא חגיגות וגיל. אלפי אנשים, עם נשיהם, טפס וצאנב, שבאו מן ההרים או ממישורי הדרום הרחוקים, תקפו אוהלם ב„משוואר“, סביב ארמונו של השולטן. שבטים שלמים באו במשאיות. היתה זו תקופה בה הושבו השמחה והכבוד לעם. הסטודנטים הלאומנים הצעירים מפאריז היו עתה למיניסטרים. סוף־סוף יוכלו לבנות את מארוקו שלהם. ואחרי־כך צריך היה לחזור הביתה, לעבד שדה שנשכח ימים רבים מדי, להתישב במשרד. לעבד תקציב, להחליף את הצרפתים ששוב לא תפסו מקום גדול כל־כך בארץ העצמאית. נעשו הרבה דברים מצוינים: הבולשת, המשטרה והוֹנְדֵרמריה הן למופת, והצבא הוכיח שהוא מסוגל לפתור את הבעיות המוצבות לפניו.

כבישים רבים מדי ואנשים אין

אבל המארוקאים האחראיים הוצרכו להתמרד פתאום עם הקשיים הטבעיים בעצם טיבה של מדינה מודרנית המבקשת לחיות בקצב העולם של ימינו — ובידיהם מכשיר הנטול שיווי־משקל: ארץ בעלת עודף אפשרויות טכניות וזעומת־אפשרויות במובן האנושי. תחילה לא חשד איש בקיומה של טרגדיה זו. 25,000 הפקידים ו־350,000 הנתינים הצרפתים הסתירו את החלל הריק הזה. כיום הרי זו ארץ בעלת רשת של כבישים, של סכרים, של תחנות־כוח, ארץ הזורעה בתי־חולים, בתי־חרושת ובתי־ספר, אלא שאין בה מארוקאים שיוכלו להחזיק בהם ולהפעילם. והטרגדיה גדולה כפליים משום שרצונו של המארוקאי, וחובתו, להרבות את מספר בתי־החרושת, בתי־החולים, בתי־הספר, המרכזים החקלאיים. „ייצורר“ של אדם מצריך זמן רב. חשבון־הנפש היה אכזרי. לעתים קרובות נסתיים ביאוש. במארוקו נוטים להאשים בכך את הצרפתים. בצדק, שעה שמאשימים את שלטון־החסות שלא הרחיב את החינוך עד קצה הגבול. לא בצדק, שעה שמנהיגי האסתק־לאל מצהירים כיום: „ביקשנו מכם כוס מים ונתתם לנו את הים. עזבתם אותנו בלא שתמסרו לנו את סוד מתפוזיכם“.

מזה ארבע שנים, עד תחילת 1959, עברה על מארוקו תקופה של פוליטיזציה כה עזה עד שאי־אפשר היה לגשת כהלכה לבעיות האמיתיות של החינוך, העבודה, הכלכלה. כעין תרדמה תקפה את מנהיגי ראבאת.

הכשרתם של מנהיגי האסתקלאל ולוחמיו היתה פוליטית בלבד. תפיסת השלטון על־ידי המפלגה פירושה היה פוליטיזציה קיצונית של כל הארץ. גלגלי המכונה הכבדה של המינהל הצרפתי נעצרו והלכו ככל שהוחלפו הפקידים במארוקאים. שעל הרוב נבחרו בזכות שייכותם למפלגה או בזכות התפקיד שמילאו בתנועת־המרי. (דברים אלה אינם אמורים במיניסטרים של הממשלות המארוקאיות השונות, שרובם גילו כושר־מעשה מבחינה טכנית).

ההשתלטות הזאת של האסתקלאל הרעה לכפרים יותר מאשר לשלטון המרכזי בראבאת; או אולי מוטב לומר שראבאת קיבלה אנשים מוכשרים, ואילו הכפר הוצרך לסבול ממספר רב של אנשים שאינם ראויים לתפקידם כל־עיקר.

הקדחת הפוליטית לא פסחה על האיגודים המקצועיים, ואיחוד העובדים המארוקאים חשוב כיום יותר כמפלגה פוליטית מאשר כגוף פועלי מרכזי במובן המקובל באירופה.

פוליטיזציה הרת-שואה זו של הצמרת הבורגנית של הארץ — הממשלה, המינהל, האיגוד המקצועי, תנועות הנוער — שנתלוה אליה המחסור באנשים, כמעט והרסה את אחדותה של מארוקו. עדי ארבייהי מתמרד ב־1957; „צבא השיחרור“ או חלקו הנשאר ללא פיקוח, פועל „על דעת עצמו“ בדרום; הברברים תוססים באטלס התיכון; לבסוף מתקומם ה„ריף“ ב־1958. „שני־שלישים מן הארץ כמעט ופרשו“, אמר לנו הנסיך מולאי חסן. בראש־וראשונה יש לתלות כאן את הקולר במינהל הלקוי ובמינהל הגרוע של הכפרים, שניתן בידי חדלי־אישים.

המשבר הכלכלי שהיה גובר והולך לא הקל על הקשיים המדיניים והמינהליים מבית. האבטלה ותת־התעסוקה, האורבים למארוקו תמיד, הפכו חי־שמהר מגפות המתפשטות בכל הערים, ובמיוחד בקזבלנקה, שבה מונים כיום קרוב ל־200,000 מובטלים מתוך 700,000 תושבים. ואולם בראבאת עובדו תכניות. אנשים צלולי־דעת, מסתייעים ביועציהם הצרפתים, הכינו מדיניות רחבת־הקף של עבודות קטנות. דובר על עבודה באמצעים הזעומים ביותר: מעט הון, מעט טכנאים, אבל הרבה ידיים. סין בזעיר־פנים.

אבל ההשגים בוששו לבוא. מחוץ לכביש־האחדות, שעורר התלהבות שלא השפילי לנצלה, ומחוץ ל„מיבצע עבודה“, שיכול היה להיעשות פתיחה לרפורמה קרקעית גדולה, לא הוחל אף באחד מן המפעלים המתוכננים. לא היה מחר לכביש־האחדות. על „מיבצע עבודה“ מרבים כיום למתוח בקורת, החל במיינסטריון־החקלאות וכלה בפלאחים שלא נושעו ממנו כלל.

מארוקו איכזבה את המארוקאים. כלום זו אפוא אותה ארץ עשירה? כלום זו אפוא עצמאותה? רבות מדי הבעיות, רבים מדי הקשיים שנצטברו עקב החלל שנפער בצאת מאה־אלף צרפתים. גם הזרים איכזבו כולם באותה מידה. רווחה היתה הסברה שהאחרים יזדרזו לבוא. אבל לא נמצא חילוץ להון הצרפתי שברח. הגרמנים אמרים ל א. האמריקאים משקיפים ומחכים, נותנים עזרה ששיעורה כזית, יש לכפר עוונות, „לקנות“ את הבסיסים, הסובייטים מפחידים. המצרים מעוררים שאט־נפש. בסיכומו של דבר עדיין מעדיפים את הצרפתים; הללו מוכרים, לפחות, נוח יותר „להסתדר“ אתם. אל צרפת פונים לבקש 700 מורים, מורים לספרדית ומוסמכים לערבית, רופאים, מהנדסים ומדריכים חקלאיים, במסגרת שיתוף־הפעולה הטכני.

כיום אכן הבינו המארוקאים: משך דורות אחדים, עד שיעוצבו ויחונכו בני־אדם, לא תוכל מארוקו לחיות ולהתפתח כפי שהיא מקווה.

רבים מבקשים לברוח... לברוח מן הנגע הפושה של משכנות־העוני, מן הילדים המצומקים בכפרי הדרום, מן המובטלים של קזבלנקה, מן המריבות בין האיגודים המקצועיים המסונפים לאיחוד המארוקאי לבין האיגודים האוטונומיים, מן המחסור ברופאים, מורים, רואי־חשבון ופועלים מקצועיים, מן האדמה המלוחה מדי, מן

ההרים המבוטרים, מן התפוזים שקשה למכרם, מן הסרדינים ששוב אין רוצים לשימם בקופסות; לברוח ממשמות-ענק אלו.

ובכן, מתחמקים. קונים מכונית יפה כדי לנסוע מהר. לשום מקום. עולים למטוס וטסים לצרפת, לשוייץ או לאיטליה. קוראים את „לה מונד“, „לאקספרס“, „לאובורוואטר“, וכיוצא בהם. אם מדברים על פוליטיקה, הרי מדברים על דה-גול, דברה, פינה, על ענייני-הפנים הצרפתיים, שהרבה מארוקאים מיטיבים להכירם יותר מן הצרפתים עצמם, על אלז'יריה, אולי על נאצר. לעתים רחוקות על מארוקו.

מצב פרדוקסלי: הצרפתים אוהבים את מארוקו והמארוקאים מתעניינים בצרפת... מי ישכיל להצמיח כאן את הרגש האזרחי והחברתי, שבלעדיו אין לגשת לשום מפעל? המארוקאים הבינו שאין נסים בעולם. שהשיגשוג הכלכלי איננו זכות. שלא הרי מי שאוחז בידו של ילד בן 6 כהרי מי שעושהו מהנדס. אבל מדוע רפיון-הידיים רב כל-כך?

עולי-הימים, שמאז הקרע באסתקלאל התרחקו מפוליטיקה, לא מצאו מרכז התעניינות אחר. הספורט, התרבות והאמנויות אינם מלהיבים אותם. הם אינם קוראים. אבל הם רוצים להצליח. מעטים התלמידים והסטודנטים הצרפתיים, למשל, שישתוו להם בחריצותם. זה הסיכוי לדורות החדשים. הדור של בני למעלה מ-30 הוקרב; האנשים מריינפש הם, מאוכזבים, ואינם יכולים להכשיר את הקרקע למשמרות הצעירות, לנוער היוצא משכבה חברתית רחבה הרבה יותר ולכפריים המשתוקקים לתפוס את מקומם בהנהגת ארצם. אבל מה תהיה האידיאולוגיה של הצעירים בבוא יומם?